

בעזה ש"י

אל המדות

א. זכור המדות בדרך הדעת הוא קודם לזכור בדרך הרגש, כי אם לא ידע מה טוב ומה רע, איכה ירגיש לקנות את הטוב בטבע של קנין ולהרחיק את הרע שבנטיה הטבעית אחר ההרגל.

"הרינו רואים שהמידות הטבעיות באדם אינן נקבעות כי אם כפי הדעת, ולפי ידיעתו - בין שתהיה אמיתית או כוזבת - ידבקו מידותיו, והקטן, הבלתי-מכיר כלל שום ענין, אין לו מידות כלל, וכשיגדל ויכיר שהמאכל הוא טוב- יאהבנו, ומי שקח ממנו והוא צריך לו- יכעס עליו, וכל מה שתתפשט הדעת יותר- כן יתפשטו המידות. על כן, כשאנו באים לקובען כולן ביראת השי"ת ואהבתו צריך על-כל-פנים שתתפשט הדעת בדרכיו הישרים והכרתו, שעל פיהן יתכוננו המידות, ומה שיחסר מהדעת בפלי-פפלים בערכו יחסר מהמידות, פינן שהוא שורש להן ונושאן..."
(מוסר אביך, א; א)

"...כי סערת הלב והתפעלות הנפש מתנגדת לגמרי לחכמה שתתנשב באדם, ואם כי טובה היא לפעמים התפעלות טובה וקדושה, אינה כי-אם לקבוע ביותר בעומק הנפש את קנין הדעת שכבר קנתה, אז ישתרש יותר ויוכר יותר, אבל קביעות דעת והשכל בתחילתה מנוחה-שלמה דרושה לה, ושמעתתא בעיא צילותא כיומא דאיסתנא (מגילה כ"ח ע"ב)¹, קל-וחומר בדברים הקדושים הזכים כענייני העבודה השלמה, וזמן תפילה לחוד וזמן תורה לחוד (שבת י ע"א). ואם ראוי ומחוייב להקדים תשובה ואמונה ויראה פשוטה לכל לימוד, ומה גם ללימוד היראה. אבל סערת הנפש- כפי המוכרח ראוי להגביל לה זמן אחר, להקדים או לאחר, אבל הלימוד יהיה במנוחה ביישוב בשמחה, כמו שהורנו חז"ל במ"ח דברים של קנין התורה...ואז יצליח.

ומפני שטבע כל לימוד להסעיר מעט את כוחות הנפש, והרבה יותר מטבע כל לימוד הוא בענין לימוד היראה וכל פרטי העבודה, מפני הנטיה הנפשית שהנפש נוטה להם בטבעה...אם מוצא הוא בעצמו שלבבו נסער, לשמחה בענייני האהבה או לחרדה בענייני היראה, הוא סובר שבזה הוא משלים חוקו, והרי הוא מתרפה-בעצמו מהידיעה האמיתית...וכשהוא מוצא חידוש הרגשה בלב הוא בא להחליט מזה שאך זאת היא תורת היראה. אבל באה מזה רעה גדולה והשכתת שמו יתברך, שהוא עיקר החיים השלמים, שכאשר סערתו עוברת אינו מוצא בנפשו מאומה, ובא מזה ח"ו להבזות בלבבו כל ענין היראה...על כן החובה רבה על כל מי שחננו ד' יתברך להבין בדרכי היראה ואורחות קנייתה ולימוד דרכיה, לפרש הדברים עד מקום שידו מגעת...ובזה יהיו הדברים קנויים וקבועים אצלם, כי יתורה מביאה לידי זהירות..."
(מוסר אביך, א; ז)

¹ צילותא - דעת צלולה ומיושבת, שאינו טרוד בכלום מחשבה (רש"י)
כיומא דאיסתנא - כשמנשבת רוח צפונית יום אורה הוא, ונוח לכל (רש"י לעירובין סה ע"א)

"לעולם צריכים לכוון, שלא יביא זיכוך המידות לחולשת המידות, טהרת הרצון לדלדול הרצון... וכפי מה שיכוון האדם את דעתו לשם השלום והאמת², נגלה לו אור ד' בצורה יותר תמימה ובהירה..." (הראי"ה קוק, שמונה קבצים, ב; רמד)

"...החולשה והפגאב הפנימי שהתבערה של יראת-שמים מחוללת בקרב הנפש, היא מצד עצמה חיסרון ומחלה, וצריכים לקנות מושגים ברורים במקצוע של קודש זה, עד שהסילוד הבלתי-תרבותי יהיה הולך ופוחת, ובמקומו תבוא עוצמה והרחבת הדעת" (הראי"ה קוק, שם, א; רפג)

"הננו מתעפבים בדרך השלמה והננו מפגרים בה, מפגי הדרך היתרה שהננו מרגישים בנפש בעת אשר רעיון התשובה עובר לפנינו. הננו נשארים מלאי חלקה ומחסרי אגל משפעת דכאותה של התשובה. ובשביל כך עצמו דוחים אנו את הרעיון הזה, מקור כל ההצלחות, מרשמי נפשנו, והננו נשארים תועים במדבר החיים. אבל לא יוכל מצב כזה להתקיים..." (אורות התשובה, יז; ו)

"מהות חשבון הנפש הוא שיהיה האדם נושא-ונותן בשכל על כל עניני נפשו וחיוב עבודתו לאלקים יתברך. אבל ראוי שלא לשכוח כי אין החשבון מענין המדמה, אלא ענין שכלי צרוף ומבורר, וכמו שבכל חכמה... כן לתכלית אפשרות חשבון-הנפש הכרחי הוא מקודם לברר וללבן אצלו הידיעות הדרושות לזה, שתהיינה ברורות בשכלו וחרותות בלבבו, ואז יוכל לחשוב בהן ולא תחלש נפשו כל-כך בהשתוקקה לחשב תשובה, כי תמצא די שפק הדרוש לה לצורך החשבון. והנה, נראה שיש טעות מצויה בכמה בני-אדם, שפל דבר מקרי נתפס הוא כעצמי - וזהו ענין הצר-הרע - ובזה הדבר רגיל שאחרי פירור החשבון וצמאון הנפש באמת לגשר דרכיה על פי רצון הבורא יתברך, בראותה עד כמה הרחיקה מדרך הקודש תחלש ותתבייש ותתעצב וירך הלב. וכל-זה, אף על פי שאינו טוב בעצמו, מכל-מקום הוא מקרה נולד מפירור החכמה והידיעה של חשבון-הנפש, וגורם שמצד שלמות הנפש להרחיק ממנה אלה ההפסדים, שהם: החולשה, והבושת העודפת, ומכל-שכן העיצוב ורוך-הלב, יהיו אלה לה למעוררים ומחזיקים יותר אל הדרך הטובה והישרה. כי הנפש החולכת בתום ויושר בדרך השם יתברך לא תחלש, רק תחגור על והדר, ולא תתבייש, רק תרומם קרן בפבוד אשר עוטר בה מא-לוה כל הנפשות יתעלה, לא תתעצב כי חדות ד' מעוזה, ולא ירד לבבה כי מגדל על שם די לצדיק מתהלך בתומו. אבל הניגשים אל דרך השם יתברך ורצונם ללכת באורחות חובות-הלב בלא תלמוד הקודם למעשה- יטעו בהלכה זו, וינעלה על לבם כי החולשה והעיצובן זהו מעצם החשבון הנפשי והיראה הצרופה, אבל הנפש לא תקובל עליה בסבר פנים יפות מה שהוא נגד חוקה, על כן יהלכו קדורנית ולא יוסיפו עבודה וחכמה... על כן ראוי לשנן ללמוד ולעין שורשי היראה על פי עומק דברי חז"ל והשכל הישר שחנן השיית את האדם, ככל משפטי התורה שאנו דנים בפרטיהם באמצעות השכל הישר והנזף..." (הראי"ה קוק, מוסר אביד, ד; א)

"...שיעלה לפניו זכרון כלל מעשיו, וישקל אותם כמו כן במאזני המשקל הזה- לראות מה יש בו מהרע, למען ידחה אותו, ומה מן הטוב להתמיד בו ולהתחזק בו, ואם ימצא בהם מן הרע- אז יתבונן ויחקר בשכלו איזה תחבולה יעשה לסור מן הרע תהוא ולטהר ממנו..." (רמח"ל, מסילת ישרים, פרק ג)

² "והאמת והשלום אהבו" (זכריה ת, יט)